

lona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Premi Valeri Serra i Boldú, 2003, 287 p.

Endinsar-nos en el món de les rondalles i llegendes sempre és plaent i suggestiu: d'una banda, perquè són relats que emergeixen de les profunditats del temps i dels espais més allunyats, i ens transporten a les pregonesses de la vida; de l'altra, perquè configuren l'imaginari col·lectiu de cada poble gràcies a la llengua pròpia, que les ha transmès de generació en generació, dotant-les de ritme, melodia, metàfores i referents culturals capaços d'emocionar i d'aconseguir la identificació amb aquell món fantàstic, però alhora conegut i versemblant. Un món on les bruixes volen i són l'encarnació del mal, els prínceps i princeses pateixen encanteris, els animals parlen, els dracs i les serps són dolents, els herois i heroïnes són valents i astuts, etc. Aquesta identificació, però, no seria possible sense els referents lingüístics i culturals de què parlàvem suau i d'això, n'han sabut sempre els narradors orals (joglars, rondallaires, contistes) i els folkloristes o autors que les han difoses per escrit, com Antoni Maria Alcover, Joan Amades o Enric Valor.

L'autor del llibre que ens ocupa manifesta ser un estudiós apassionat de la rondallística i, en concret, un bon coneixedor de les rondalles i llegendes valorianes. El llibre va precedir d'un pròleg de la investigadora Carme Oriol, que concísament i amb precisió, com a especialista en etnopètica, manifesta que les aportacions fetes per Jaume Alberó han contribuït a fer més entenedores les interaccions que es produeixen entre el folklore i la literatura, proporcionant elements d'anàlisi per copsar i valorar millor la nostra tradició folklòrica.

El llibre conté una introducció on l'autor manifesta el propòsit de la recerca i explica el procediment d'anàlisi que seguirà en l'estudi de les rondalles i llegendes. Informa el lector dels dos grans corrents que han seguit els estudiosos dels contes folklòrics: el literalhistòric i el simbolicopsicològic, d'acord amb l'estudi crític realitzat per Alan Dundes. Exposa detalladament el mètode historico-geogràfic seguit per l'escola finesa i posa fil a l'agulla per justificar la seva manera eclèctica d'entendre l'anàlisi de cada relat. Segueixen sis capítols més: dos destinats a l'estudi de les ronda-

lles *Esclafamuntanyes* i *La mare dels peixos*, un tercer on s'aborden les característiques que poden diferenciar formalment la llegenda de la rondalla, dos més en què s'analitzen les llegendes *L'albarder de Cocentaina* i *I queixalets també!* i un epíleg amb les conclusions.

Jaume Alberó anuncia clarament els objectius que vol assolir: en primer lloc, es proposa documentar els relats (dues rondalles i dues llegendes) triats per a l'anàlisi, buscar els antecedents literaris dels esquemes argumentals, episodis i motius que els configuren i trobar les variants catalanes registrades, amb la finalitat de contrastar la fidelitat de Valor a les fonts orals i poder destriar què deuen a aquesta tradició i quins han estat els episodis i motius inventats per l'autor; l'altre objectiu, complementari del primer, és de caire més hermenèutic i interpretatiu, i tracta d'explicar per què els relats han arrelat en l'imaginari popular i de quina manera connecten amb les necessitats psicològiques de les persones. D'aquests objectius generals, se'n desprenen d'altres més específics, com són: donar noves interpretacions sobre el missatge associat a cada relat (al costat de cada títol, Alberó n'hi proposa un altre: *Esclafamuntanyes o el camí vers la socialització masculina*, *La mare dels peixos o la força dels vincles de sang*, etc.); destacar les referències etnològiques aportades per Valor (costums, creences, usos medicinals de les herbes, supersticions, pràctiques culinàries, oficis, celebracions locals, etc); localitzar els referents reals de l'espai descrit als relats valorians (Bucària és Bocairent, el castell de Bucària s'inspira en un casalici del segle XVI-XVII que ocupa l'Ajuntament a la Plaça Major, etc). I tot plegat, amb la intenció de tornar a acostar les rondalles valorianes a un públic adult, sense negar l'interès que tenen per als infants.

Sobre el mètode seguit en l'anàlisi de les rondalles, podem dir que és sistemàtic en els aspectes més objectius i flexible en les interpretacions i en les informacions complementàries que l'autor hi introdueix. La manera de procedir és la següent: primer, presenta la seqüenciació episòdica i la identificació de motius, segons han estat catalogats en l'índex Thomson; a continuació, cataloga tipològicament el relat, d'acord amb la formalització tipus que fa l'índex Aarne-Thompson; després, exposa les variants catalanes conegudes, seguint els tres índexs rondallístics elaborats per Josep Maria Pujol, Carme Oriol i Josep Maria Grimalt, respectivament. Tot seguit, dona els antecedents literaris dels relats i la distribució geogràfica que han tingut, així com la possible evolució que hagi sofert el relat, tant en la seqüenciació episòdica com en els motius. Açò fet, passa a informar sobre els referents geogràfics descrits i l'època en què està ambientada la rondalla. Del contrast de les dades objectives, Alberó en fa interpretacions, així com n'introdueix d'altres fetes per estudiosos de diferents corrents d'anàlisi. Finalment, i de cada relat analitzat, n'extreu conclusions. Ho il·lustrarem amb l'anàlisi de *La mare dels peixos*.

*La mare dels peixos*, segons informa Jaume Alberó, és una de les rondalles del corpus valorià que compta amb major nombre de variants a Europa i la de Valor és molt completa. Després de seqüenciar-la en episodis i motius i de contrastar-la amb la formalització tipus de l'índex AaTh (Aarne-Thompson), Alberó conclou que *La mare dels peixos* és un relat híbrid d'AaTh 303 *Els bessons o germans de sang* i AaTh 300 *Els vencedors del drac*. També compta amb força variants catalanes recollides als diferents índex: *Lo castell d'iràs i no en tornaràs*, *El fill del pescador*, *Dos germans que s'assemblen molt*, etc. L'analista cita el treball realitzat per Kurt Ranke en 1933, amb el mètode historicogeogràfic de l'escola fina, on va localitzar 707 versions d'AaTh 303 i 368 d'AaTh 300 i va situar a l'estat francès el possible lloc originari de la forma moderna del relat *Els vencedors del drac* i d'allí va irradiar a altres pobles d'Europa. Però en un article publicat pel mateix Ranke, a *Enzyclopedia des Märchens*, a la vista de més de cinc-cents noves versions d'aquest relat, demanava revisar-ne la hipòtesi. Quant al relat *Els bessons*, Alberó cita l'estudi de Donald Ward, de l'any 1968, sobre el mite dels bessons divins. Ward opina que el tema devia formar part d'un corpus de la mitologia indoeuropea i es difondria pels pobles de les noves terres habitades, però la distribució de les variants, diu Alberó, impossibilita la certesa d'aquesta teoria. També relaciona els dos contes tipus mencionats amb la llegenda de Perseu, i subratlla el contrast de motius entre el text mitològic i la nostra rondalla. Una altra llegenda que s'hi relaciona és la de sant Jordi, que fa seus els motius de la tradició pagana. De més a més, hi ha la vinculació a un relat egipci-

ci, el conte dels dos germans, datat cap al 1300 a. de C., que s'ha considerat per nombrosos crítics com el conte més antic del món.

En la part més interpretativa de la rondalla que ens ocupa, Albero cita treballs com el de la folklorista portuguesa Isabel Cardigós (1996), que ha analitzat quin és el món interior que descriu el conte dels dos bessons. Aquesta autora opina que el relat sustenta la degradació de la dona a través d'una latent desconfiança envers ella per ser una companya sexual destructiva. I Albero entreu la imatge de la dona com a depredadora sexual quan la bruixa crida Jaumet amb "una dolcíssima veu de fadrina". Des del meu punt de vista, aquesta part de l'anàlisi de caire més simbolicopsicològica, tot i sustentar-se en treballs previs, és la que pot ser més polèmica i on l'analista deixa anar més la imaginació. També és on aventura allò que Valor ha pogut inventar i on entra en un terreny difícil d'espigolar. Per exemple, em sembla discutible el fet que s'hi conjecturi que Valor crea una bruixa d'aigua contaminat per les dones d'aigua del folklore català. Jaume Albero afirma que "les dones d'aigua apareixen en el folklore català i balear, però no en el valencià. La presència d'una bruixa d'aigua en el relat valencià revela una contaminació d'aquests llegendaris. El narrador ha creat per a aquesta figura un hàbitat originari en un gran toll a la serra d'Onil, que no existeix en la realitat" (ps. 121-122). Hom troba estranya una afirmació com aquesta que es sustenta en uns arguments tan febles i enganyosos: la no existència del toll d'aigua en la realitat i la parcel·lació políticoadministrativa del folklore català.

Els criteris que Albero aplica per establir la diferència entre rondalla i llegenda, segueixen de prop els establerts per Lutz Röhrich (1979) i prenen com a punt de partida l'anàlisi de l'estructura psicològica i la comparació de semblances i diferències. Entre els trets diferents més destacables s'hi assenyalen que la rondalla comença normalment amb una situació de desordre i, finalment, superats els conflictes, l'ordre es restaura, mentre que la llegenda agafa el sentit oposat i en molts casos la història queda oberta a l'esdevenidor o els protagonistes acaben malmesos i escarmentats, com l'albarder de Cocentaina o Toneta a *I queixalets també!*; en les rondalles, l'heroi és el rescatador, en canvi, en la llegenda el protagonista necessita ser alliberat; els narradors de la rondalla i de la llegenda tenen una actitud diferent envers els personatges i visions distintes de la funció d'un encantament; en les rondalles, els herois no saben que l'ajuda que reben de les bruixes transformades és perjudicial, mentre que en les llegendes els protagonistes saben que de la bruixa, encarnació de les forces demoníques, sempre se'n deriva el mal. Les característiques diferenciadores citades suara es compleixen amb les aportacions d'una altra estudiosa, Linda Dégh (1995), que opina que la llegenda no és un relat destinat a entretenir l'audiència, sinó una àrea de coneixement sobre la qual el narrador pot oferir informació, és a dir, les llegendes tenen un interès general per a una comunitat concreta i són textos on la moralitat del relat s'entreveu des del principi. És el cas del protagonista de *L'albarder de Cocentaina*, que és definit pel narrador com un home fadrí, que ha de buscar dona per casar-se, perquè ja se li fa la pasta agra. I tria una forastera, perquè ell és dels qui creuen que *el sant de més lluny fa més miracles*, refrany premonitori que adverteix de l'error en l'elecció que cometrà el protagonista i que té una funció estructuradora del relat, en la mesura que té el seu correlat antònim en el refrany que clou la moralitat del conte: *per foc i per muller no te n'isques del carrer* (M. Conca: "La riquesa fraseològica en la producció rondallística d'Enric Valor", *Simposi Enric Valor*, 1996, 57).

Sobre la inclusió en el relat dels dos proverbis que acabem d'esmentar, Albero opina que "dos refranys que expressen una mateixa idea (sic) emmarquen la narració. Aquesta s'obre amb l'adagi "el sant de més lluny fa més miracles" i es tanca amb "per foc i per muller no te n'isques del carrer". Aquest marc referencial no està present en les versions inventariades d'aquesta llegenda. Podem deduir que ha estat afegit per Valor per tal de donar a la història un context narratiu que n'enriqueixca l'argument i done profunditat psicològica als personatges" (p. 149). Sí, estem d'acord, és Valor el responsable d'haver inclòs amb tanta mestria els dos proverbis, encara que només ell ens podria dir si el narrador oral que li va transmetre el relat també els hi incloïa.

L'anàlisi de les llegendes segueix un esquema una mica diferent al plantejat en les rondalles. En *L'albarder de Cocentaina*, el lector hi trobarà molta informació sobre les bruixes i el fenomen

de la bruixeria relacionat amb creences reforçades per la religió i els processos inquisitorials, on la dona apareix com l'encarnació del dimoni. S'hi dona informació documental sobre els orígens del relat, que en el cas d'aquesta llegenda no depassa l'època medieval, i es compara amb les altres versions catalanes de què disposem (*Un aprenent de bruixot*, de Martínez i Martínez, i *L'aprenent de bruixot*, d'Amades). També s'hi fa un assaig interpretatiu dels motius que configuren el relat. S'hi citen obres cultes relacionades amb el tema del matrimoni entre fada i mortal (*Tannhäuser* i *El llac dels signes*). Sobre la llegenda *I queixalets també!*, el lector trobarà relacions molt interessants entre el cicle de "la mala fortuna" i les "bugaderes de nit" a casa nostra i les històries orals de "bugaderes" a la Bretanya i a Astúries, que s'associen amb el diable.

A l'epíleg final, l'autor extreu conclusions sobre la relació entre la tradició folklòrica d'àrees geogràfiques molt extenses, que pertany a un patrimoni comú universal, i la tradició de l'època romàntica, segons la qual els contes populars vehiculen la manera de ser d'un poble. Aquesta tradició veu només els trets d'identitat nacional i n'oblida d'altres. Però, de fet, només hi ha una adaptació de la tradició universal a les cultures dels diferents països. Així, diu Alberó: "Tampoc no hi ha una especificitat de les rondalles valorianes respecte al fons folklòric comú. En algunes rondalles del nostre corpus hi ha motius comuns a la tradició mediterrània o de l'oest europeu del conte tipus respectiu, segons hem vist en les nostres anàlisis dels relats, però no hi ha fonament per a parlar d'una tradició específicament valenciana o catalana. Hi ha, això sí, una manera particular d'adaptar els relats al nostre àmbit cultural" (p. 266). I l'analista arriba a la conclusió que Valor ha aconseguit "nacionalitzar" els relats, adaptar-los a la realitat geogràfica de les nostres terres, fer palesos molts trets costumistes i fer literatura dins del respecte al gènere folklòric, amb un llenguatge planer i popular.

Tot ben sospesat, ens troben davant d'una recerca força documentada, on s'han plantejat uns objectius, s'ha fet un treball interpretatiu i s'ha arribat a unes conclusions que compartim. Açò dit, també volem fer constar algunes objeccions. Ben mirat, el lector hauria agraït a l'autor un esforç de síntesi, ja que, en ocasions, s'hi allarguen molt els comentaris i hom té la impressió de la repetició. També crida l'atenció que, en un treball tan documentat, s'hi troben a faltar citacions crítiques a estudis previs sobre l'obra rondallística de Valor, alguns en la línia de l'anàlisi estructuralista, com el de Gemma Lluch, *De princeses i herois. La rondallística meravellosa d'Enric Valor*, 1988, i d'altres centrats en l'anàlisi de l'estil de llengua popular emprat per Valor i que tant es reflecteix en el fràsic. L'anàlisi lingüística textual, al meu parer, hauria estat un complement necessari en aquest estudi. La consideració dels refranys, com a vehiculadors de la manera d'entendre el món i que aporten informació sobre els comportaments culturals que han originat els diferents motius de les històries, és anunciada com una eina complementària de l'anàlisi (p. 29), però aquesta només s'empra en la llegenda de *L'albarder de Cocentaina*, i sols per donar suport a conceptes ideològics. Des del punt de vista lingüístic, doncs, les expectatives d'un filòleg poden veure's decebudes. En canvi, són satisfactòries des del folklore i la literatura.